

A mélyszerkezet bővítményei és az ergativitás néhány kérdése

I. A szemantikai komponens a szintaktikai előtt bevezető fillmore-i generatív modellben a mondatok mélyszerkezetét az állítmány és a hozzá kapcsolódó névszói tagok (tulajdonképpen rendezetlen) halmazának egysége alkotja, ahol azonban a névszói tagokat dominálja az állítmánnyal kifejezett cselekvésben betöltött szerepük típusa. Ezeket a funkció-típusokat FILLMORE a mélyszerkezet bővítmenytípusainak tekinti és tartalmukat verbálisan határozza meg:¹

Agentive (A): a cselekvés tipikusan élő előidézője ('Agens')

Instrumental (I): a cselekvésbe vagy állapotba kauzálisan bevont (kauzális szerepet játszó) élettelen erő vagy tárgy ('Instrumentum')

Dative (D): a cselekvés vagy állapot által érintett élő ('Dativus')

Objective (O): a cselekvés vagy állapot által érintett tárgy ('Objektum') stb.

Későbbi munkáiban maga FILLMORE is változtatott a fenti rendszeren, újabb kategóriákat vezetett be, a Dative kategóriáját megszüntette, részben az objektumba, részben az újonnan létrehozott kategóriákba (Goal, Experiercer) olvasztva a tartalmát, de a kategorizálás alapelvei lényegében változatlanok maradtak.²

„Ószerbhorvát mondattan” című munkájában DEZSŐ LÁSZLÓ továbbfejleszti a mélyszerkezeti bővítmények rendszerét, és az egyes bővítményeket formálisan, a mélyszerkezeti kázus és a főnév jegyeinek kombinációival jellemzi:³

		K(ázus) (±aktív)	N(oun) (±élő)
Ágens	(A)	+	+
Experiens	(E)	—	+
Instrumentum	(I)	+	—
Objektum	(O)	±	—
Lokális	(L)	—	±
Kontraágens v. Patiens	(Ca)	±	+

¹ FILLMORE, CH. J., The Case for Case in Bach, E. and Harms, R. T. (eds) *Universals in Linguistic Theory*. New York 1968.

² FILLMORE, CH. J., *Types of Lexical Information: Ohio State University Computer and Information Science Research Center: Working Papers in Linguistics* 2. 65—103 és *Uő, Some Problems for Case Grammar: Working Papers in Linguistics* 10. 245—265.

³ DEZSŐ LÁSZLÓ, *Ószerbhorvát mondattan*. Budapest, 1970.

A bővítmények azonosításakor tehát DEZSŐ LÁSZLÓ FILLMORE-hoz hasonlóan figyelembe veszi mind a funkciót, mind a főnév inherens tulajdonságát.⁴

Dolgozatomban a bővítmények pusztán funkció-jegyekkel való azonosítása lehetőségét kísérlem meg bemutatni, valamint egyes funkció-jegyek neutralizálódásának hatását a mondatok felszíni szerkezetére a magyar és egyes ergatív nyelvek példáin. Grúz (és néhány más ergatív nyelvből vett típuspélda), valamint magyar mondat szerkezetek összehasonlító vizsgálatának tanulmányai alapján ugyanis valószínűnek tűnik, hogy az egyes bővítmények meghatározása nem igényli a főnév inherens jegyeinek felhasználását.

2.1. Az inherens jegyek különböző valószínűségeket adnak a főnév használatának a különböző bővítményekben, de magának a bővítménynek a jellege — úgy vélem — kizárólag a cselekvésben betöltött funkciótól függ, és az inherens jegy ezért bizonyos esetekben csak irreleváns megkülönböztetésnek lehet alapja: *Péter bedobta a zsákot a folyóba; Péter bedobta Pált a folyóba.* A zsáknak és Pálnak a két eseményben azonos a „státusa”, és irrelevánsnak tűnik e „státus” meghatározásában, hogy Pál inherens jegye [+ élő]. (Az inherens jegyeket természetesen csak a bővítmény jellegének meghatározásában tartom irrelevánsnak; más szempontból — pl.: a felszín morfológizálásában, esetleg egyes transzformációk alkalmazhatóságának kritériumaként, stb. — igen fontosak.) Ilyen megfontolások alapján DEZSŐ LÁSZLÓ álláspontjával értek egyet az experiens értelmezésében, amely FILLMORE Dativusával szemben lehet mind [+ élő], mind [— élő] jegyű, de az elvet következetesen alkalmazva nem használom a Ca (kontraágens v. patiens) kategóriát, amely a funkció-jegyek azonossága alapján szerintem az objektum fogalmába olvasztandó.

Ha az egyes bővítményeket sikerül csak funkció-jegyekkel meghatározni, elérhetőnek tűnik az, hogy minden egyes jegykombinációnak csak egy bővítményfajta feleljen meg. A funkció-jegyeknek az a rendszere, amelyet a dolgozat **3.2.** részében építünk fel a [+ konkrét] jegyű igék bővítményeinek meghatározására, nyolc különböző jegykombinációt tartalmaz a bővítmények azonosítására. Ezek a jegykombinációk tehát nem veszik figyelembe a bővítmény inherens (pl.: [+ élő], [+ human]) jegyét, ennek ellenére mégis könnyen párhuzamba állíthatók az A, O, I megszokott értelmezésével. A mélyszerkezeti bővítmények ugyanis FILLMORE verbális meghatározásában is — bár tartalmaznak korlátozásokat az inherens jegyek alapján — elsősorban funkció szerint különböznek egymástól. Ha egyetlen kritériumnak a funkciót tekintjük, feloldódnak az inherens jegyekre vonatkozó (eredetileg is inkább másodlagos) megkötések, de a bővítmények továbbra is jól jellemezhetők statisztikailag azzal, hogy milyen inherens jegyű NP-k lépnek fel bennük tipikusan. A funkció-jegyekkel meghatározott ágens szerepében is elsősorban [+ élő], az I-és O szerepében elsősorban [— élő] jegyű NP-k szerepelnek. A funkció-jegyekkel meghatározható bővítmények és a már hagyományosnak mondható terminusok (A, O, I, E) tartalma között tehát több a közös, mint a különböző, így nem tűnik szükségesnek új terminusok kifundálása. Dolgozatomban

⁴ Dezső László újabb munkáiban már az itt ismertetettől eltérő jegyrendszert használ a mélyszerkezet bővítményeinek azonosítására. (Ld. Dezső László, *Bévezetés a mondatnani tipológiába.* Budapest, 1972.)

ezért továbbra is a hagyományos terminusokat használom annyiban új jelentéssel, hogy FILLMORE-féle verbális meghatározásuknak csak egyik oldalát (a funkciót) veszem figyelembe az azonosításkor.

2.2. A tárgyias kapcsolatokat tükröző (tehát mélyszerkezetükben tipikusan [—A, O] bővítménykeretű állítmányt tartalmazó) aktív mondatok felszíni szerkezete a nyelvek egy részében (így a magyarban és az európai indoeurópai nyelvekben is) tipikusan a következőképpen alakul: az ágens jelöletlen alakban (nominativusban) lesz a mondat alanya, az objektum jelölt esetben (accusativusban) a tárgy. Az ilyen típusú szerkesztést a továbbiakban nominatív szerkezetnek fogjuk nevezni. Eltér ettől a tárgyias mondatok szerkezete az ergatív nyelvekben, ahol az objektum szerepel jelöletlenül (nominativusban) és az ágens esete a jelölt (ergativus).⁵ Az objektum tehát a mondat ágenssel való bővítése után megmarad abban az esetben (nominativusban), amelyben a megfelelő intranszitiv ige mellett alanyként állt. Jelölt esetben a mondatban megjelenő ágens kerül. Az elmondottakat a következő példákkal szemléltethetjük:

Magyar (nominatív szerkezet):

	A	O	Pr
<i>A falnál egy asztal (O) állt.</i>	—	nom	V _i
<i>A férfi (A) egy asztalt (O) állított a fal mellé.</i>	nom	acc	V _t

Grúz (ergatív szerkezet):⁶

	A	O	Pr
<i>Kedeltan magida (O) idga.</i>	—	nom	V _i
<i>Կաճա (A) magida (O) midga kedeltan.</i>	erg	nom	V _t

Az ergatív és nominatív nyelvek tárgyias mondatainak vizsgálata viszonylag kevés problémát vet fel a mélyszerkezet bővítményeivel kapcsolatban. A tárgyias igék bővítménykeretében tipikusan szereplő ágenshez és objektumhoz ugyanis a cselekvő igealakok mellett mindkét nyelvtípus felszíni szerkezeteiben egyértelműen két különböző esetrag rendelhető (magyar: A — nom, O — acc; grúz: A — erg, O — nom).

⁵ Az ergatív nyelvek egy részében a tárgyias mondatok alanyának jelölésére nincs külön eset a névszók paradigmájában és az ergatívus funkcióját valamelyik más alapfunkciójú eset tölti be. Dolgozatom 4. részében (ahol több ergatív nyelv adataira hivatkozom) ezt a tényezőt nem veszem figyelembe, mivel nem tárgyalom az eset (morféma) két funkciója közötti összefüggést az adott nyelvekben. A továbbiakban ezért egységesen ergatívusnak nevezem az ergatív nyelvek tárgyias mondatai alanyának az esetét.

I. I. MESCANYINOV abból a célból, hogy a nominatív nyelvek más funkciójú casus rectusától megkülönböztesse, 'abszolút eset'-nek nevezi az objektum esetét az ergatív nyelvekben. A dolgozat témája szempontjából ez a megkülönböztetés nem tűnik szükségesnek.

⁶ A fenti meghatározást véve alapul, a grúz nem „tisztá” ergatív nyelv: az ergatív szerkesztés használata a grúzban az igeidőknek csak egyik csoportja (az aoristos csoport) mellett lehetséges. A grúz példamondatokat ezért befejezett (megszakított) múlt időben idézem.

Bonyolultabb képet kapunk, ha az intranszítív igékre irányítjuk figyelmünket.

2.3. A grúzban az intranszítív igék alanyának nincs egységes esete. Az igeosztály két csoportra oszlik: a medio-aktív és medio-passzív igék csoportjára.⁷ Az első csoport (medio-aktívak) igéi a tárgyias igék képzési-ragozási paradigmáit követik, és mondat szerkezeteik is (eltekintve a tárgy hiányától) azonosak az aktív igék mondat szerkezeteivel. Az ergatív szerkeztést használó időcsoportban tehát a medio-aktív igék alanyának is *ergativus* az esete.⁸ Pl.:

Cqalma (erg) iduya. 'A víz felforrt'

A medio-passzív igék mellett az alany mindig *nominativusban* áll és az igealakok két időcsoportban a passzív paradigmák szerint épülnek. Pl.:

Tepši (nom) davarda. 'A tárgyér leesett'

A referencia megkönnyítésére a továbbiakban a passzív és medio-passzív igék alanyára az 'inaktív alany' terminussal, az aktív és medio-aktív igék alanyára az 'aktív alany' terminussal utalok. Az igében mind az aktív, mind az inaktív alanyra ugyanazok a személyragok utalnak.

Aktív alany kapcsolódik a grúzban például a *duys* 'forr', *goravs* 'gurul', *xpīs* 'ugrik', *curavs* 'úszik', *cvets* 'csepeg', *çuxs* 'izgul, szomorkodik', *zarobs* 'örül', stb. igékhez, inaktív alanyt követel a *dgas* 'áll', *midis* 'megy', *mçips* 'érik', *çevs* 'fekszik', *hšoravs* 'távolodik', stb.

Nem mondható tehát, hogy az aktív alanyt követelő igék bővítménye mindig ágens, az inaktív alanyt követelőké mindig objektum vagy experiens volna, sőt úgy tűnik, nem lehet olyan szemantikai jegyet találni, amely határvonalat húzna a két csoport közé.

2.4. A pszichikai állapotot, folyamatot jelölő igék egy része két bővítménnyel rendelkezik (*szeret, gondol, akar, érez*, stb.). A magyarban ezek az igék tipikusan tárgyiasak: mellettük a mondatban az alany fejezi ki a folyamat experiensét,⁹ a tárgy az objektumát (Pl.: *Péter szereti Mariskát.*). Kivételnek tekinthetjük a magyarban a pszichikai folyamatot jelölő tárgyatlan igéket, amelyek mellett a felszíni mondatban dativus (résztes határozó) fejezi ki az experienst, az objektum pedig nominativusi formával (a mondat ala-

⁷ A grúz szakirodalomban a 'mediális' a tulajdonképpeni intranszítív — azaz nem passzív tárgyatlan — igékre vonatkozó terminus. Ld.: SANIDZE, A., *Kartuli gramatikis sapuzvlebi (A grúz nyelvtan alapjai) I. (Morfológia)*. Tbiliszi, 1953.

⁸ A grúzban tehát intranszítív mondat alanya is állhat ergativusban, ha az ige medio-aktív. Ez a tény nem mond ellent az ergatív nyelvben 2.2.-ben megfogalmazott ismérvének (tehát annak, hogy a tárgyias mondat alanyának ergativus, tárgyának nominativus az esete), de felhívja a figyelmet arra, hogy az ergatív szerkezet (pontosabban az ergativus) használata nem minden ergatív nyelvben korlátozódik a tárgyias mondatok körére. Az ergatív szerkesztés használata tehát nem köthető a tárgyassághoz, mint egyetlen feltételhez. (A kérdés részletesebben kerül tárgyalásra 4.2. alatt.)

⁹ Itt (a 2.4. pontban) az 'experiens' terminust Fillmore meghatározásának megfelelően használom. Később (3.5.) bizonyítom, hogy a pszichikai folyamatok „átélőjét” nem tarthatjuk mindig experiensnek.

nyaként) realizálódik (Pl.: *Mariska tetszik Péternek.*). A grúzban az utóbbi a tipikus konstrukció, de néhány pszichikai folyamatot a grúzban is tárgyasságge fejez ki:

Tárgyatlan:

Bičs citeli burti unda.

'A fiú (E: dat) piros labdát (O: nom) akar'.

hasonlóan: *uqvars* 'szeret', *moscons* 'tetszik', stb.

Tárgyas:

Bičma es axla gaigo.

'A fiú (E: erg) ezt (O: nom) most tudta (v. értette) meg'.

A pszichikai folyamatokat jelölő igék esetében sem állíthatjuk tehát, hogy közvetlenül a mély szerkezet bővítményeitől vagy valamilyen egyéb szemantikai jegytől függ a mondat szerkezete. Az experiensnek és az objektumnak ezek mellett az igék mellett sem a magyarban, sem a grúzban nem egységes a felszíni realizációja.

2.5. Az intranszitiv igék vizsgálata elsősorban azért érdemel különös figyelmet, mert bővítményük azonosítása igen gyakran nehézségekbe ütközik. Ha ugyanis az ige intranszitiv, a hozzá kapcsolódó bővítményről (amelynek mozgását, állapotát az ige kifejezi) gyakran az ige szemantikája sem segít eldönteni, hogy ágens-e vagy objektum. A *sétál* ige bővítménye nyilvánvalóan ágens, ami *eltörlik*, csak objektum lehet, de a *forog*, *repül*, stb. igék bővítménye — úgy tűnik — lehet ágens is, objektum is (*A táncos (A) forog a színpadon*; *A padlón forog a bűgöcsiga (O)*; *Ott repül egy gólya (A)*; „*Repül a nehéz kő (O) ...*”). A grúzban ez az alapjában véve elméleti kérdést gyakorlati szinten és közvetlenebbül jelentkezik, mint a magyarban, hiszen azt is meg kell magyarázni, milyen okok állnak a mediális igék osztályának megosztottsága mögött: milyen mélyebb különbség található a medio-aktív és medio-passzív igék között. Hasonló kérdést kell tisztáznunk, ha a medio-passzívok egy csoportjának (elsősorban pszichikai folyamatokat jelölő igéknek) sajátosságait, illetve a velük rokon jelentésű és azonos tövű aktív igékhez való viszonyukat akarjuk megérteni. Pl.:

Medio-passzív:

Petres (dat) egona, rom ...

'Péter (azt) gondolta (= hitte), hogy ...

Aktív:

Petrem (erg) axali tamaši (nom) moigona.

'Péter új játékot gondolt ki.'

Ennél a csoportnál azt kell eldönteni, hogy bővítményük az adott esetben ágens-e vagy experiens (a bővítménykeretben az igék egy részében szerepelhet egy objektum is).

Mindkét esetben tulajdonképpen egyetlen kérdés két különböző oldaláról van szó, és mindkettő megoldottnak tekinthető, ha meg tudjuk fogalmazni, hogy milyen bővítményt kell ágensnek tekinteni intranzitív, illetve pszichikai folyamatot kifejező ige mellett.

3.1. Mivel az intranzitív igék bővítménykeretében nincs helye két olyan bővítménynek, amelyek közül az egyik aktívan hat a másikra, a meglevő egyetlen bővítmény aktivitása nem egy másik bővítményre gyakorolt ráhatásban nyilvánul meg. Ha a másik bővítményre való aktív ráhatást szükséges feltételnek tekintetnénk ahhoz, hogy egy adott bővítményt ágensként interpretálhassunk, arra a — nyilvánvalóan helytelen — következtetésre jutnánk, hogy intranzitív ige bővítménykeretében nem szerepelhet ágens. Amennyiben az ágenst mindig [+ aktív] jegyűnek tekintjük, ennek a jegynek kell olyan meghatározást adnunk, amelyet az intranzitív igék ágense is kielégít.

A bővítmény aktivitása véleményem szerint abban nyilvánul meg a legáltalánosabban, hogy a predikátummal kifejezett mozgása nem feltételez külső (kauzális) ráhatást. A [+ aktív] jegy ilyen értelmezése feleslegessé teszi az [+ élő] jegy alkalmazását a bővítmény azonosítására és lehetőséget ad a *Péter (A) forog* (mert akar) és *Péter (O) forog* (mert Pál forgatja) típusú mondatpárok bővítményeinek esetleg szükséges megkülönböztetésére.

3.2. Az „aktív” jegy ilyen értelmezése a kulcsa annak a jegyrendszernek, amely a [+ konkrét] jegyű (tehát nem absztrakt: szellemi vagy pszichikai tevékenységet, birtoklást jelentő) igék bővítményeinek jellemzésére alkalmazhatónak tűnik. Ezek az igék az állítmányai azoknak a mondatoknak, amelyek a valóság kauzális kapcsolatait, a kauzális láncokat (ide értve az egyelemű „láncot” is) tükrözik: az egyik tárgy hat a másikra, az a következőre és így tovább az utolsóig. Körökkel jelölve az elemeket, nyíllal a hatást, amit a következőre gyakorolnak, a következőképpen ábrázolhatjuk a kauzális láncot:

$$\begin{array}{l} 0 \rightarrow 0 \rightarrow \dots \rightarrow 0 \\ 0 \rightarrow 0 \\ 0 \qquad \qquad \qquad \text{(nullafokú vagy egyelemű lánc)} \end{array}$$

Ha a láncban betöltött funkciójuk szerint nézzük az elemeket, három típusukat állapíthatjuk meg (kezdő, közbülső, záró), amelyeket két tulajdonsággal jellemezhetünk:

kezdő [+tranzitív] [—ráhatott]
közbülső [+tranzitív] [+ráhatott]
záró [—tranzitív] [+ráhatott]

Az egyelemű lánc egyetlen tagja képviseli a negyedik típust, amely ugyanezekkel a tulajdonságokkal jellemezve:

egyelemű [—tranzitív] [—ráhatott]

Az egyes elemek azonban különbözhetnek abban is, hogy tehetetlenül továbbítják-e, illetőleg veszik át a kapott hatást, vagy a hatás (ha egyáltalán éri őket) olyan stimulusként érvényesül, amely saját mozgást indít meg bennük. Ez a különbség a fentebb meghatározott „aktív” jegy meglétének, illetve hiányának felel meg. A kauzális láncot tükröző mondat mélyszerkezeti

bővítményeit ezzel a három jeggyel jellemezve a következő jegyrendszert kapjuk:

aktív	tranzitív	ráhatott	
+	+	+	Péter <i>Pállal</i> levelet írnat.
+	+	—	<i>Péter</i> levelet ír. <i>Péter</i> ugráltatja Pált.
+	—	+	Péter ugráltatja <i>Pált</i> .
+	—	—	<i>Péter</i> ugrál.
—	+	+	Péter <i>tollal</i> ír.
—	+	—	A <i>víz</i> oltja a tüzet.
—	—	+	Péter <i>levelet</i> ír. Péter ellöki <i>Pált</i> .
—	—	—	<i>Péter</i> beteg.

Az egyes jegyek jelentése tehát a következő:

- [+ aktív]: a bővítmény saját mozgásával vesz részt a kauzális láncban
- [— aktív]: a bővítmény nem fejt ki saját mozgást (ha van mozgása, az közvetlenül külső ráhatásból származik)
- [+ ráhatott]: a bővítmény mozgásának, állapotának vagy aktivizálódásának oka külső ráhatás
- [— ráhatott]: a bővítményt nem éri külső ráhatás (mozgása, állapota, tulajdonsága nincs kapcsolatban külső ráhatással)
- [+ tranzitív]: a bővítmény (tovább) hat egy másik bővítményre, annak mozgását közvetlenül előidézi, azt aktivizálja, illetőleg annak állapotát fenntartja
- [— tranzitív]: a bővítmény nem hat másik bővítményre

A jegyek a beszélő nyelvi tükrözésének szintjén jellemzik a mélyszerkezeti bővítványeket, tehát azt a szerepet jellemzik, amelyet a beszélő szán az egyes NP-knek a mondatban. Ennek elméletileg semmi köze sincs az inherens jegyekhez, amelyekhez gyakorlatilag is csak a stílusérték nélküli mondatokban kapcsolható a bővítványek meghatározott köre. A gömböc, amely a mesében vándorútra indul, végig ágensként szerepel és a mese stílusértéke (legalábbis részben) éppen abból adódik, hogy ez a szerep nincs összhangban a gömböc inherens jegyeivel.¹⁰

Az első négy jegykombináció (amelyek az ágens négy típusát jellemzik) értelmezése — úgy érzem — nem kíván további magyarázatot. Magától értetődő az is, hogy a tárgyias mondat mélyszerkezeti objektuma [— aktív, — tranzitív, + ráhatott] jegyű, és az instrumentum jegyei tipikusan [— ak-

¹⁰ Az inherens jegyek átírása valószínűleg nem tekinthető adekvát megoldásnak a megszemélyesítések esetében. Ha a megszemélyesített tárgyat [+ élő] jeggyel látjuk el, a mondaton belül már semmi sem magyarázza a stilisztikai jelöltséget, hiszen az ágens szerepét éppen a [+ élő] jegyű főnevek töltik be tipikusan. Valószínű az is, hogy azokban a nyelvekben, amelyekben eltérés van a [+ élő] és a [— élő] jegyű főnevek ragozási paradigmái között, a megszemélyesített főnevek továbbra is a [— élő] paradigma szerint fognak ragozódni. Például az oroszban, ahol a hímnemű főnevek tárgyesete a jegytől függően a nominatívussal ([— élő]) vagy a genitívussal ([+ élő]) azonos, a megszemélyesített főnév tárgyesete továbbra is a nominatívussal egyezik: *Стол позвал стул*. 'Az asztal magához hívta a széket' — és nem: **Стол позвал стула*. Ez a jelenség is az inherens jegyek átírása ellen szól.

tív, + tranzitív, + ráhatott]. A további értelmezések is abból következnek, hogy a jegyek a nyelvi tükrözés szintjén jellemzik a bővítményeket.

Konkrét szituációk egyszerű leírásakor sem közvetlenül a valóság kauzális jegyei jellemzik tehát a bővítményeket. Ha a valóság kauzális kapcsolataiból indulnánk ki, mindegyik bővítményt [+ tranzitív] és [+ ráhatott] jegyűnek kellene tekintenünk, hiszen a valóságban mindennek van oka és okozata (tehát a valóság kauzális láncában nincs első és utolsó elem sem). A nyelvi tükrözés nem lát mindenhol kauzális kapcsolatot; a [— dinamikus] jegyű (többnyire tulajdonságot jelölő) állítmányok bővítményét például kiszakítja az általános kauzalitásból: *Az asztal barna* [— aktív, — tranzitív, — ráhatott]. A folyamatoknak azonban feltehetőleg a nyelvi tükrözés szintjén is mindig van oka, akkor is, ha a kauzalitásra a mondat nem utal. *A labda gurul* mondatban a *labda* jegyei [— aktív, — tranzitív, + ráhatott], mert a labda a tükrözés szintjén is mindig valamitől gurul (a mondat ezért nehézség nélkül bővíthető *-tól, -től* ragos határozóval), szemben az *asztallal*, amely mindentől függetlenül is lehet *barna*. A labda funkció-jegyei tehát a következő két mondatban:

Péter eldobta a labdát.
A labda repül.

azonosak [— aktív, — tranzitív, + ráhatott], és ez a jegykombináció egy ponton változik, ha a labda instrumentum, tehát [+ tranzitív] jegyű lesz:

Péter a labdával betörte az ablakot.
A labda betörte az ablakot.

Mi felelhet meg azonban a [— aktív, + tranzitív, — ráhatott] jegykombinációnak? Hogy lehet valami tranzitív, ha sem saját, sem kapott energiát nem tulajdonítunk neki?

A nyelvi tükrözés — mint azt már említettük — a tárgyak tulajdonságát nem tekinti okozatnak. Feltehetően ugyanez érvényes a tárgyat jellemző tipikus mozgás- és hatásformákra, amelyek a tárgynak a szituációtól független jellemzői. Az általános érvényű mondatokban, amelyek nem szituációt írnak le, hanem a tárgyat vagy jelenséget jellemzik, ennek alapján [— ráhatott] jegyűnek tekintendő a bővítmény:

A labda [— — —] *gurul.* = *A labdára jellemző a guruló mozgás.*
A víz [— + —] *oltja a tüzet.* = *A víznek tulajdonsága, hogy eloltja a tüzet.*

Amennyiben ugyanezekből a lexikai elemekből összeállított mondattal konkrét szituációt írunk le, funkciójuk, így jegyeik is megváltoznak:

A labda [— — +] *most feléd gurul.*
A (tűzoltófecskenőkből zuhogó) víz [— + +] *eloltotta a tüzet.*

Ágenszi szerepe van például a víznek mint „önműködő” természeti erőnek, vagy a mesében megszemélyesített labdának a következő mondatokban:

A víz [+ + —] *előntötte a várost.*
A labda [+ — —] *az ólomkatonához gurult és azt mondta neki: . . .*

A fenti értelmezéseket figyelembe véve a jegykombinációk a következőképpen felelnek meg az inherens jegyek kötöttségei alól feloldott jelentésű FILLMORE-i terminusoknak:

[+ aktív, + tranzitív, + ráhatott]	Ágens
[+ aktív, + tranzitív, — ráhatott]	
[+ aktív, — tranzitív, + ráhatott]	
[+ aktív, — tranzitív, — ráhatott]	
[— aktív, + tranzitív, + ráhatott]	Instrumentum
[— aktív, + tranzitív, — ráhatott]	
[— aktív, — tranzitív, + ráhatott]	Objektum
[— aktív, — tranzitív, — ráhatott]	

A dolgozatban mindenhol ebben a jelentésben értendők a terminusok (a 2.4. pont kivételével, ahol erre külön utaltam).

A fent leírt jegyzend szer bemutatásával az elsődleges céloom tulajdonképpen az volt, hogy az „aktív” jegyet egy szélesebb összefüggésbe állítva pontosabban körülhatároljam, és ezzel elősegítsem ennek a jegynek a bevezetését a [— konkrét] jegyű igék bővítvényeinek jellemzésében is, ahol egyelőre csak ennek az egy funkció-jegynek szerepét látom többé-kevésbé világosnak.

3.3. [+ aktív] jegyű tehát a [+ konkrét] jegyű igéknek az a bővítvénye, amelyet a szituációt leíró mondatban nem külső ráhatás, hanem saját energiája mozgat.

Ha az intranszív igék bővítvényének aktivitása és inaktivitása a nyelvekben következetesen kifejezésre is jutna, az intranszítív igék nagy részének szerepét igepárok töltenék be, amelyek egyik tagjának csak ágens, a másiknak csak objektum szerepelhetne a bővítvénykeretében. Lenne tehát *forog*₁: *A táncos (A) a színpadon forog*₁ és *forog*₂: *A bűgöcsiga (O) a padlón forog*₂. A grúzban — ha ilyen megkülönböztetés nincs is — az intranszítív igék szintaxisa két különböző modellt követ: az egyik csoport (medio-aktívak) ágensre jellemző módon (aktív alanyként), a másik csoport (medio-passzívak) objektumra jellemző módon (inaktív alanyként) realizálja a felszínen mély szerkezeti bővítvényét. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az első csoport bővítvényeként csak ágens, a második csoport bővítvényeként csak objektum jelenhet meg (l. 2.3.). A felszíni realizáció két módja csak azt tükrözi, hogy az adott nyelvben egyes intranszítív igék mellett neutralizálódik a mélyszerkezeti kategóriák különbsége, és hogy ez a neutralizálódás két irányba halad: a két kategória a felszínen az egyik esetben ágensre, a másik esetben objektumra jellemző helyzetben neutralizálódik. A „neutralizáló” igék osztálya és az osztály belső felosztása a neutralizáció iránya szerint nyelvenként eltérő lehet. Célszerűnek tűnik tehát az intranszítív igék felszíni szerkezetét a következő módon levezetni:

3.4. Az igék bővítvénykeretében az ágens és az objektum egymást kizárva szerepel, tehát az intranszív igék váltakozó bővítvényűek. A váltakozó bővítvények megadására új jelölést kell bevezetnünk. Azt a tényt, hogy a kötelező bővítvény helyén egymást kizárva szerepel C_1 és C_2 , a következőképpen jelölhetjük: C_1/C_2 . A *forog*_{1,2} ige bővítvénykerete ennek megfelelően [— A/O]. Azt, hogy az adott mondatban melyik típusú bővítménnyel van

dolgunk, az dönti el, hogy a szituációban a bővítménynek [+aktív] vagy [-aktív] funkciójegye van-e? Az ige jegyeként vezethető be az, hogy az ágens-objektum különbség melyik irányban neutralizálódik, illetve nem neutralizálódik mellette. Ha a különbség a felszínen nem neutralizálódik, akkor vagy két különböző igtét kell használnunk a bővítménytől függően, vagy ugyanazt az igtét két különböző mondat szerkezettel.

Ha más megoldást választanánk (tehát ha az intranszitiv igeek bővítményét egységesen adnánk meg — akár mint ágens, akár mint objektumot vagy valamiféle közbülső kategóriát), akkor az egyes nyelvekben külön szabályokat kellene felállítani a különböző képzésű intranszitiv igeosztályok használatának megmagyarázására. Még bonyolultabb szabályrendszer igényelne a felszíni formák levezetése, ha a mélyszerkezetben az intranszitiv igeek egy részének bővítményeként ágens, más igeeknél objektumot jelölnék meg, mivel az intranszitiv igeek felszíni csoportosításának határai nyelvenként eltérőek lehetnek.

A fentieknek megfelelően a következőképpen oldható meg az [-A/O] bővítménykeretű igeekkel alkotott intranszitiv mondatok levezetése. A megfelelő igeosztály (Vb₁) tagjait a szótárban jegyekkel látjuk el annak alapján, hogy bővítményük a felszínen

- a) csak ágensre jellemző módon (aktív alanyként)
- b) csak objektumra jellemző módon (inaktív alanyként)
- c) mindig a bővítmény jellegének megfelelően

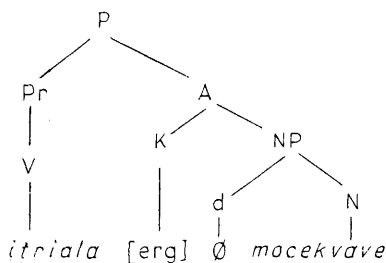
realizálódik.

Az 'aktív' jegyet az igeeknél is bevezetve, a fenti három eset sorrendjében az igeeket a szótárban a következő jegyekkel látjuk el: [+aktív] (a)), [-aktív] (b)). A c) esetben az igtét nem látjuk el jeggyel. A bővítmény tehát a felszíni mondatban az ige jegyétől függően lesz aktív alany vagy inaktív alany. Az a) és b) esetekben a következőképpen néz ki a levezetés kezdő és záró ágrajza:

a/1.

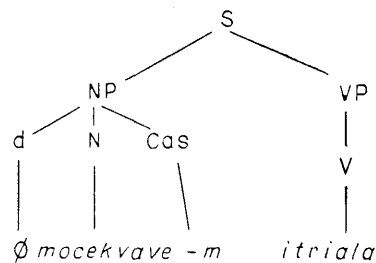
Mocekvavem (A: erg) itriala.
'A táncos (erg) megpördült'.

Mélyszerkezet (propozitum)



[<Vb₁>
<+aktív>
⋮]

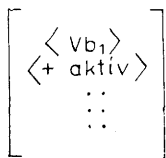
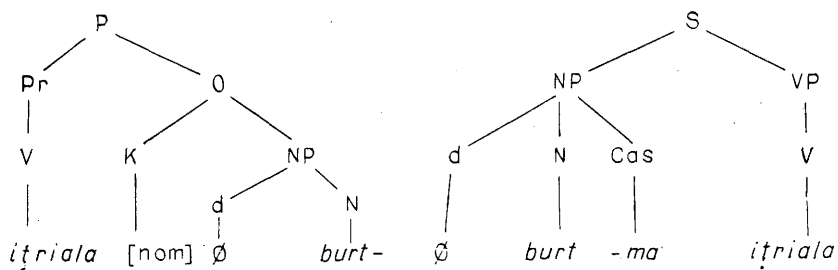
Felszíni szerkezet



Mocekvavem (erg) itriala.

a/2.

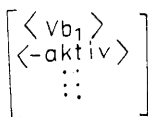
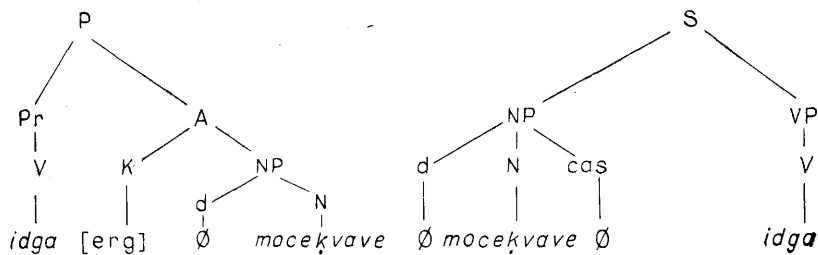
Burtma (O: erg) *iṭriala*.
'A labda (erg) megpördült'.



Burtma (erg) *iṭriala*.

b/1.

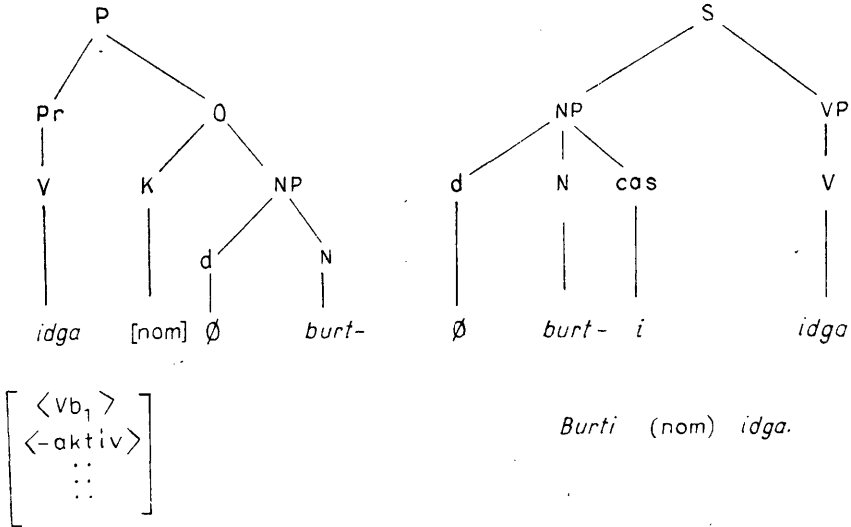
Močekvave (A: nom) *idga*.
'A táncos (nom) állt'.



Močekvave (nom) *idga*.

b/2.

Burti (O: nom) *idga*.
'A labda (nom) állt'.



[+ aktív] jegyű állítmány esetén tehát a bővítmény (jellegétől függetlenül) aktív alanyként (ergativusban), [— aktív] jegyű állítmány esetén inaktív alanyként (nominativusban) realizálódik.

A grúz nyelvből vett példakkal nem illusztrálhatjuk a harmadik lehetőséget (c), amelyet a 4.1. részben mutatunk be bacbi példamondatokon.

3.5. Hasonló a helyzet a pszichikai folyamatokat kifejező igéknél, amelyek bővítménykeretében rendszerint helye van egy objektumnak is, amely a folyamatot előidézi, illetve annak eredményeként jön létre (*szeret vkit, gondol vmit* stb.). Az, akiben a pszichikai folyamat végbemegy, lehet ennek aktív előidézője, de lehet csupán inaktív átélője is, a mélyszerkezetben ennek megfelelően lehet a A vagy E. Mivel az ige szemantikája mindkét esetben azonos, itt is célszerűnek tűnik a mélyszerkezetben [— A/E] bővítménykeretű igét felvenni, ahol a mélyszerkezeti bővítmények különbözősége a felszínen neutralizálódhat az ige jegyének ([+ aktív] vagy [— aktív]) megfelelően.

A magyarban ezek az igék tipikusan az A felé neutralizálódnak, és bővítményük tárgyas ige alanyként realizálódik (*akar, kíván, szeret, gondol* stb.). Az oroszban kevésbé neutralizálódik a különbség (*Я (A) хочу; мне (E) хочется; я (A) думаю; мне (E) думается*), sőt az 'inaktív' akarást, kívánságot kifejező *хочется* jelentése beépülhet az objektuális mellékmondat állítmányának felszíni formájába is, ez lesz a felszíni mondat állítmánya, amely mellett dativusban realizálódik a *хочется* experiense:

Мне (E) не хочется писать. → *Мне не пишется.*

A neutralizálódás a grúzban a leggyakrabban az experiens irányába történik, tehát ezek az igék passzívak vagy medio-passzívak, és az A/E a felszínen dativusban áll közvetett tárgyként:

Bišs (A v. E) *burti unda* [— A/E, O]. 'A fiú (A v. E) labdát akar' vagy 'A fiú (E) labdát szeretne'.

Ritkább eset, hogy a különbség nem neutralizálódik:

Petres (E: dat) *is čkiviani adamiani egona.*

'Péter (E) őt okos embernek gondolta (= hitte)'.

Petrem (A: erg) *axali tamaši moigona.*

'Péter (A) új játékot gondolt ki'.

Általában az experiens irányába neutralizálódnak a grúzban azok a (szintén pszichikai folyamatot kifejező) igék is, amelyek bővítmenykeretében nem szerepel a folyamatot előidéző objektum (*Petres* (E: dat) *szinavs* 'Péter alszik'). Az ágens felé neutralizálódik a *čuxs* (izgul, szomorkodik) és a *xarobs* (örül) ige bővítmenye:

Dedam (E: erg) *žalian ičuxa.* 'Az anya (E) nagyon izgult (izgatott volt)'.

3.6. A fentieket összefoglalva célszerűnek tűnik az ágensnek a következő meghatározást adni: az ágens az a mélyszerkezeti bővítmeny, amely a szituációban saját energiájával (1) megváltoztatja vagy fenntartja egy másik tárgynak (az objektumnak) vagy önmagának mozgásállapotát, minőségét, mennyiségét, relációit, illetve (2) pszichikai jelenségek esetében a folyamatot akaratlagosan előidézi vagy az állapotot akaratlagosan fenntartja. Ennek alapján *Péter* objektum a *Péter* (O) *leesett a fáról* mondatban, experiens a *Péter* (E) *szereti a csokoládét* mondatban, de ágens a *Péter* (A) *felmászott a fára* és a *Péter* (A) *el akar menni* mondatokban.

A meghatározás (1) pontja elhatárolja az ágenst az objektumtól (az utóbbi változásait külső ráhatás hozza létre), a (2) pont pedig az experiens-től, amelyben a pszichikai folyamat nem akaratlagos.

A grúzban tehát az imént tárgyalt igék mélyszerkezeti bővítmenyei a következőképpen jelenhetnek meg a felszínen: ha az A/E bővítmeny neutralizációja az A felé történik, illetve ha nincs neutralizáció és az A realizálódik, akkor a megfelelő bővítmeny a felszínen aktív alany lesz és az esetleges objektum lesz a tárgy (transzitiv igék). Az ellenkező két esetben, amikor az E realizálódik, illetve a neutralizáció E irányú, akkor a bővítmeny közvetett tárgyként jelenik meg a felszínen, az objektum pedig inaktív alanyként realizálódik (intranszitiv — passzív és medio-passzív — igék).

Az előző (A/O bővítmenyű) csoport tagjai mellett az A/O bővítmenyből mindig alany lesz, de ha a neutralizáció az A irányába történik, az ige medio-aktív és alanya 'aktív alany', ha pedig az O felé, az ige medio-passzív 'inaktív' alannyal.

4. A 3. pontban javaslatot tettem az intranszitiv igék bővítmenykeretének olyan felírására, amely szerintem nagymértékben egyszerűsíti a különböző felszíni formák levezetésének szabályrendszerét, és közelebb visz ahhoz a célhoz, hogy a mélyszerkezeti bővítmenyekből kiinduló nyelvtan univerzális érvényű legyen. Megállapításaimat azonban egyetlen konkrét nyelv (a grúz) vizsgálatára alapoztam, amelyben az általam feltételezett lehetőségek közül nem mindegyik figyelhető meg. Joggal merülhet fel tehát a kétely: nem csak spekulatív következtetések vezetnek-e a grúzban nem realizált lehetőségek feltételezéséhez (pl.: *forog*₁ (A) — *forog*₂ (O) igepár)?

Dolgozatom utolsó (4.) pontjában ibér-kaukázusi nyelvek példaanyagán bemutatom, hogy ezek a lehetőségek is realizálódnak természetes nyelvekben. Ugyancsak ibér-kaukázusi nyelvek anyagára támaszkodva megkísérlem, hogy az ergatív nyelveket altípusokra osszam a szerint, hogy a mondatok milyen körében használják az ergatív szerkesztést. A példaanyagot I. I. MESCANYINOV munkájából (И. И. Мещанинов: Эргативная конструкция предложения в языках различных типов, Leningrád, 1967) merítettem.

4.1. Feltételezésünk szerint az intranzitív igék (legalábbis túlnyomó többségük) váltakozó bővítményűek; bővítménykeretük [— A/O] vagy [— A/E]. Ha a bővítmény funkciójegye az adott mondatban [+ aktív], akkor ágensként, ellenkező esetben objektumként, illetve experiensként azonosítandó. Az ige szemantikája (bővítménye [+ aktív] vagy [— aktív] jegyétől eltekintve) mindkét esetben azonos, tehát a mélyszerkezetben ugyanabból az igéből kell kiindulnunk.

4.1.1. A bővítmény jegyében meglévő különbségre különböző érzékenységgel reagálnak az egyes nyelvek felszíni szerkezetei és a megkülönböztetésre felhasználhatnak lexikai, morfológiai és szintaktikai eszközöket is.

Az [— A/O] bővítménykeretű mélyszerkezeti igének és bővítményének tehát a felszínen megfelellhet:

1. Egyetlen, a különbséget az egész [— A/O] bővítménykeretű igeosztályban egységesen neutralizáló mondat típus.

2. Ha a neutralizáció két irányban mehet végbe (tehát a bővítmények különbsége neutralizálódhat objektum-típusú, illetve ágens-típusú szerkezetben, és ezek egymástól különböznek), akkor az igeosztály két alosztályra oszlik. Az egyik alosztály igéi csak ágens-típusú, a másik alosztály tagjai csak objektum-típusú felszíni szerkezeteket alkothatnak. Az egyes mondatok felszíni szerkezetét tehát az állítmányukként álló igéhez lexikálisan kapcsolódó neutralizációs irány jelöli ki egyértelműen.

3. A bővítmény [+ aktív] vagy [— aktív] jegyétől közvetlenül függő két különböző mondat, azaz

- a) ugyanaz az ige két különböző mondatszerkezettel;
- b) két (lexikailag vagy képzésileg) különböző ige két különböző szerkezettel;
- c) két (lexikailag vagy képzésileg) különböző ige ugyanazzal a szerkezettel.

Amíg tehát a bővítmény jegye a 3. típusban közvetlenül kihat a felszíni megformálásra, a 2. típusban ez a kapcsolat közvetett (a lexikalizáción keresztül), az 1. típusban pedig teljességgel hiányzik. Az ergatív nyelvek körében mindhárom típusra találunk példát, nominatív nyelvekből vett példákkal azonban általában csak az 1. típusú szerkesztést illusztrálhatjuk.

A különböző szerkesztéstípusok érvényesülnek az alábbi példákban:

1. típus: magyar: *Forog a táncos (A).*
Forog a labda (O).
A táncos (A) a színpadon áll.

lezg: *чи буба (A: nom) базардиз фена*
'A mi apánk a piacra elment.'
зи буба (A v. O: nom) кьатканава

'Az én apám fekszik'.
 кван (O: nom) гуьнедай авахъзава
 'A kő a lejtőn gurul'.

Hasonlóképpen mindig nominativusban áll a tárgyatlan igék alanya (a bővítmény [+ aktív] vagy [— aktív] jegyétől függetlenül) a következő ibér-kaukázusi nyelvekben: a kabardban, az adigban, az avarban, a csecsenben, az agulban.

2. típus: grúz: *Mocekvavem* (A: erg) *itriala*.
 'A táncos megfordult'.
Burtma (O: erg) *itriala*.
 'A labda megpördült'.
Biči (A: nom) *saxlši çavida*.
 'A fiú hazament'.

A grúzhoz hasonlóan az igétől függ lexikailag a bővítmény esete a csánban.

3. típus: bachi: *ac* (A: erg) *сoмце 'én elestem'*
co (O: nom) *сoмце 'én elestem'*

A két mondat tartalma különböző: az első mondat azt is kifejezi, hogy saját hibámból estem el (Mescsanyinov 82), tehát saját cselekvésemnek ágense voltam — legalábbis abban az értelemben, hogy nem tettem ellene semmit, így magam vagyok a cselekvés (történés) oka is (nem másvalaki lökött el és nem a föld szakadt le alattam).

4.1.2. Ugyanezeket a típusokat találjuk meg az [— A/E] bővítménykeretű igék bevezetésében is, amelyek általában pszichikai folyamatokat, állapotokat jelölnek.

1. típus: magyar: *Péter* (E) *alszik*.
Péter (E) *szereti a bort* (O).
Péter (A) *el akar menni*.
Péter (E) *bort kíván*.

2. típus: grúz: *Petres* (E: dat) *szinavs*.
 'Péter alszik'.
Petres (E: dat) *uqvars gvino* (O).
 'Péter szereti a bort'.

Petres (A: dat) *unda çavla*.
 'Péter el akar menni'.
Petrem (E: erg) *zalian içuxa*.
 'Péter nagyon izgult'.

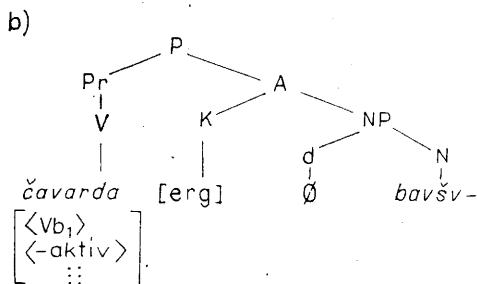
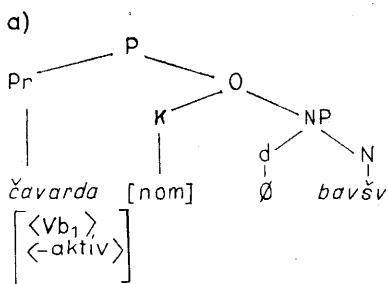
Az ibér-kaukázusi nyelvek többsége feltehetően az 1. vagy 2. típust használja. Az általam használt források ennek a kérdésnek az eldöntésére nem tartalmaztak elegendő információt.

Felszíni mondatok:

a) és b): *Leesett a gyerek (A v. O: nom)*

2. típus

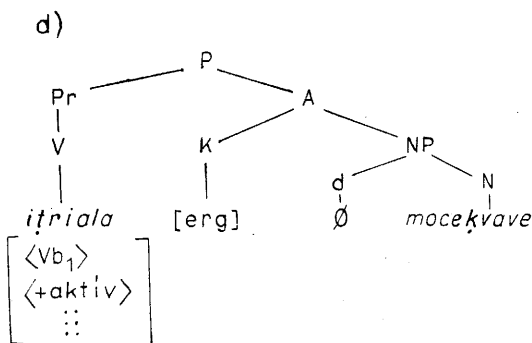
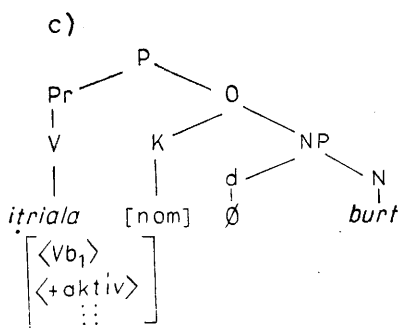
Mélyszerkezetek:



Felszíni mondatok:

a) és b): *Bavšvi (A v. O: nom) čavarda*
'A fiú leesett'

Mélyszerkezetek:



Felszíni mondatok:

c): *Burtma (O: erg) iřriala*

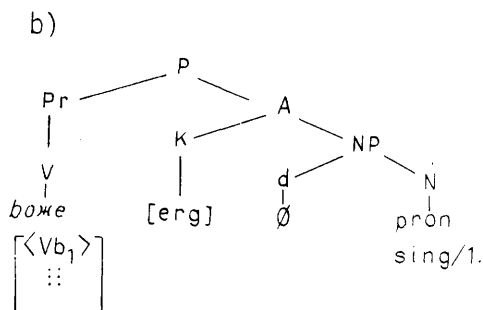
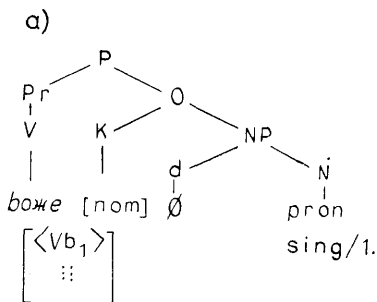
d): *Močekvave (A: erg) iřriala*

'A labda } (A v. O: erg)

'A táncos } megpördült'

3. típus

Mélyszerkezetek:



Felszíni mondatok:

a): *ac* (O: nom) *bozse*
'én (O) elestem'

b): *co* (A: erg) *bozse*
'én (A) elestem'

4.2. Az ergatív nyelvek közös sajátága a tárgyias mondat szerkezete, amelyben az ágens esete a jelölt (ergativus), az objektumé a jelöletlen. Ugyancsak jelöletlen általában az objektum esete az intranszitiv igék mellett is. Széles skálát mutatnak azonban az ergatív nyelvek azoknak a mondatoknak megformálásában, amelyekben a bővítmény „aktivitása” e két szélső pólus közé esik. (Az „aktivitás” szó ebben a mondatban és a továbbiakban nem a **3.1.**-ben definiált aktív jegy jelentésének megfelelően — tehát nem terminus értékben — szerepel, amire a továbbiakban is idézőjel utal.) A tárgyias mondat ágense nyilvánvalóan a „legaktívabb” bővítmény — hiszen saját energiájával hat egy másik bővítményre —, míg az objektum a legkevésbé „aktív” — saját energiája nincs (vagy nem érvényesül a szituációban), és még a vele közölt energiát sem adja tovább más bővítménynek (az instrumentum igen).

Az ergatív nyelvek között találunk olyat, amelyben intranszitiv igék bővítménye is állhat ergativusban, de olyat is, amelyben a tárgyias ige ágense is jelöletlen, ha a mondatban nincs megnevezve a cselekvés tárgya. Az ibér-kaukázusi nyelvek adatai azt mutatják, hogy az ergatív szerkezet (a fogalmat az adott esetben arra redukálva, hogy a bővítmény esete a felszínen ergativus) használatának köre mindezek ellenére korántsem esetleges. Az egyes nyelvekben különböző ugyan a bővítmény „aktivitásának” az a foka, amely már „megkívánja” az ergatív mondat szerkesztést, de ez a fok egyben határvonal is: nominatív szerkesztést használ a nyelv, ha a bővítmény „aktivitása” nem éri el ezt a fokot, ergatív szerkesztést, ha a bővítmény „aktivitása” eléri vagy meghaladja a határszintet.

4.2.1. Tekintsük a következő típusmondatokat:

1. V_t [— A, O], A, O: Péter írja a levelet.
2. V_t [— A, O], A: Péter ír.
3. V_i [— A], A: Péter sétál.
4. V_i [— A/O], A: (A bacbi *ac sojce* mondatnak megfelelő) Péter *elesik*₁.
5. V_i [— A/O], O: (A bacbi *co sojce* mondatnak megfelelő) Péter *elesik*₂.

Péter „aktivitása” a mondatok fenti sorrendjében nyilvánvalóan csökkenő: Az első mondat azt fejezi ki, hogy Péter hat egy bizonyos tárgyra, a második mondat (hasonlóan a 3. és 4. mondathoz) csak azt állítja, hogy Péter egy bizonyos cselekvést végez — de ez a cselekvés szükségszerűen egy másik tárgyra való ráhatásban nyilvánul meg, akkor is, ha az a közlés szempontjából (mint a példamondatban is) irreleváns. A harmadik és negyedik mondat között a fő különbség nem Péter „aktivitásában” rejlik, hanem abban, hogy az első ige bővítménye csak ágens lehet, míg a második ige szemantikája objektumot és ágens is megenged bővítményül. (A negyedikkel azonos jelentésű bacbi mondatban a MESCANYINOV adta értelmezés szerint a bővítmény aktivitása ténylegesen is lehet kisebb, mint a 3. típusú mondatokban (l. 4.1.1.)) Az ötödik mondatban Péter egyértelműen [— aktív] jegyű (szemben a másik négygel, amelyek mindegyikében [+ aktív]).¹¹

Péter esete az „aktivitás” különböző fokai ellenére — pontosabban attól függetlenül — a magyarban mindegyik mondatban nominatívus. Az ergatív nyelvekben az első mondat Péterének esete mindig ergatívus, az ötödik mondatban mindig nominatívus.¹² A 2., 3. és 4. típusú mondatok szerkezete azonban nem alakul egyöntetűen a különböző ergatív nyelvekben:

- | | | | |
|-----------|--------|--|---------------------------------|
| 2. típus: | bacbi: | <i>ac</i> (erg) <i>axoc</i> | 'én szántok' |
| | adig: | <i>редакторып</i> (nom) <i>матхе</i> | 'A redaktor ír' |
| 3. típus: | bacbi: | <i>ac</i> (erg) <i>сyumlac</i> | 'én megyek' |
| | lezg: | <i>чу быба</i> (nom) <i>базардиш фена</i> | 'A mi apánk a piacra element' |
| 4. típus: | bacbi: | <i>ac</i> (erg) <i>sojce</i> | 'én elestem' |
| | grúz: | <i>Bavšvi</i> (nom) <i>škamidan gadmovarda</i> . | 'A gyerekek a székről leesett'. |

¹¹ Az alany „aktivitásának” csökkenését a példamondatokban nemcsak az intuíción jelzi: formálisan magyarázza a bővítmény „aktivitásának” mértékét az ige bővítmenykeretének és a mondatban realizált bővítmenyeknek az adott együttese.

¹² Egyetlen ibér-kaukázusi nyelv létezik, a megrel, amelyben a megfelelő időcsoportban (valószínűleg analógiás hatásra egy a mai grúzéhoz hasonló állapotból) az ergatívus használatán ma már minden tárgyatlan igére (így az ötödik típusra is) kiterjed. A megrel tárgyatlan igék tehát a 4.1.1.-ben ismertetett 1. típusba tartoznak, bővítmenyük esete egységes: ergatívus. Az ergatív szerkezet használatának így ebben a nyelvben ma már kizárólag aspektuális jellegű megkötése van. Éppen ezért a szakirodalomban vitatott kérdés, hogy egyáltalán ergatív nyelvnek tekinthető-e a megrel. A kérdés természetesen nem dönthető el mindaddig, amíg az 'ergatív nyelv' kifejezés pontos definíciót nem kap. Ilyen definíció ma még tudtommal nem létezik.

A dolgozatban tárgyalt probléma szempontjából ez a kategorizálási kérdés azonban irreleváns. Ami itt lényeges, az az, hogy az aoristos időcsoportban a megrelben tulajdonképpen ugyanazok a szabályok működnek, mint a nominatív nyelvekben — azzal a különbséggel, hogy az egységes felszíni eset nem a nominatívus, hanem az (eredeti funkcióját már valószínűleg elvesztett) ergatívus.

Az öt felsorolt mondattípus felszíni szerkezete a következőképpen alakul az ibér-kaukázusi nyelvekben:

	kabard, adig, csecsen, avar	lezg, agul	babci	megrel
1.	erg	erg	erg	erg
2.	nom	erg	erg	erg
3.	nom	nom	erg	erg
4.	nom	nom	erg	erg
5.	nom	nom	nom	erg

Az adatokat összehasonlítva szembevetjük, hogy a matematikailag lehetséges variációkat a nyelvekben használt változatok nem merítik ki: csak azokat a variációkat találjuk meg ezekben a nyelvekben, amelyekben (az öt mondattípus fenti sorrendjében) egy tömbben, megszakítás nélkül követik egymást az ergatív szerkezetű mondatok, majd szintén egy tömbben a nominatív szerkezetűek. Egy adott nyelven belül tehát, ha az öt közül valamelyik mondattípus ergatív szerkezetű, akkor mindegyik kisebb sorszámú típus is ergatív szerkezetű.

Tehát	5. erg ⇒ 4., 3., 2., 1.,	erg
	4. erg ⇒ 3., 2., 1.,	erg
	3. erg ⇒ 2., 1.,	erg
	2. erg ⇒ 1.,	erg

Kismértékben módosítják a képet azok a nyelvek, amelyekben az intranszitiv igéhez két különböző neutralizációs irány kapcsolódhat lexikálisan (pl. a grúz). Ezekben a nyelvekben ugyanis a 3. és 4–5. típusú mondatok között szükségszerűen található mind nominatív, mind ergatív szerkezetűek:

<i>Kaci</i> (nom) <i>çavida.</i>	'A férfi elment'.
<i>Kacma</i> (erg) <i>ıtriala.</i>	'A férfi megpördült'.
<i>Burtma</i> (erg) <i>igora.</i>	'A labda elgurult'.
<i>Tepši</i> (nom) <i>davarda.</i>	'A tányér leesett'.

Ez is azt jelenti azonban, hogy a nyelvben a 2. típusnál kisebb aktivitású bővítmény már felléphet ergatív szerkezetben, ezért a 2. és 1. típusú mondatok feltétlenül ergatív szerkesztésűek. Ezekre a nyelvekre a következő implikáció érvényes (amely egyébként érvényes a többi ergatív nyelvre is, de kevesebb megköötést tartalmaz, mint az előző implikációk): ha létezik a nyelvben intranszitiv ige, amely ergatív szerkezetet követel, akkor ergatív szerkezetűek a nyelv 2. és 1. típusú mondatai.

Az ergatív szerkesztésű mondatok köre tehát nyelvenként más és más, de az elv, amelynek alapján egy adott nyelvben ez a kör elhatárolható a nominatív szerkesztésű mondatok körétől, mindenütt azonos. Mindegyik nyelvben végső fokon az ágens „aktivitásának” foka határozza meg a mondat szerkezetet, de nyelvenként más és más az a határ, amely fölött a bővítmény „aktivitása” már megköveteli az ergatív mondat szerkesztést. Az öt típusmondat szerkezete tehát az egyes nyelvekben a következőképpen alakulhat:

	I	II	III	IV	V	VI	VII
1. V_t [$-A, O$], A, O:	nom	erg	erg	erg	erg	erg	erg
2. V_t [$-A, O$], A:	nom	nom	erg	erg	erg	erg	erg
3. V_i [$-A$], A:	nom	nom	nom	erg	erg	$\left. \begin{array}{c} \text{erg} \\ \text{v.} \\ \text{nom} \end{array} \right\}$	erg
4. V_i [$-A/O$], A:	nom	nom	nom	nom	erg		erg
5. V_i [$-A/O$], O:	nom	nom	nom	nom	nom	nom	erg

Az I típust képviselik a nominatív nyelvek, a többit az egyes ergatív nyelvek:

II:	kabard, adig, csecsen, avar
III:	lezg, agul, bacbi ¹³
IV:	—
V:	bacbi ¹³
VI:	grúz, csán
VII:	megrel

Az ergatív nyelveknek ez az osztályozása természetesen még további bizonyításra szorul, mert következtetéseink csak néhány ibér-kaukázusi nyelv adatain alapulnak.

KOMLÓSY ANDRÁS

Падежи глубинной структуры и некоторые вопросы эргативности

Статья делится в основном на три части. В первой части (пункты 1., 2., 3.1. и 3.2.) даются критические замечания относительно определения глубинных падежей языковой модели Чарльза Филлмора и делается попытка их более адекватного определения. Автор считает, что глубинные падежи отличаются друг от друга только лишь по функции, следовательно, в их определении неотъемлемые свойства существительного не должны играть никакой роли. Функции отдельных падежей, по всей вероятности, могут быть представлены в виде комбинаций функциональных признаков. Эти комбинации и будут служить определениями отдельных категорий.

Автор вводит три функциональных признака (активность, транзитивность и воздействованность), комбинациями которых он определяет агент, инструмент, объект и их подтипы в кругу глаголов конкретного значения.

Темой второй части (3.3., 3.4., 3.5., 3.6.) является процесс нейтрализации функциональных признаков (в частности, признака активности). Определяются типы нейтрализации и вводится понятие переменного глубинного падежа (в связи с переходными глаголами и глаголами, выражающими психические процессы). С помощью этих понятий из общей глубинной структуры — применением формальных правил — могут быть выведены типичные для эргативных и номинативных языков поверхностные конструкции упомянутых глаголов.

В третьей части (пункт 4.) изучается сфера употребления эргативного падежа в отдельных иберийско-кавказских языках. Взяв в основу сопоставления глубинные представления поверхностных предложений, автор обнаруживает возможный принцип классификации языков (включая и номинативные) с точки зрения эргативности. Отношения между установленными таким образом типами могут быть выражены в форме импликационных универсалий.

Андраш Комлоши

¹³ A bacbiban a nominativus és ergativus eloszlása a harmadik személyű alanyt tartalmazó mondatokban a III. típusnak, első és második személyű alany esetén pedig az V. típusnak felel meg.

